

Історія становлення кримінального судочинства в Німеччині

Стаття присвячена розгляду, аналізу історичних етапів розвитку та становлення кримінального судочинства у Федеративній Республіці Німеччина. Значна увага приділяється аналізу писемним законодавчим актам, що видавалися протягом певного історичного періоду, їхньому впливові на розвиток країни загалом, позитивним та негативним рисам. Здійснено аналіз розділів законодавства певних історичних періодів, що стосувалися, зокрема, кримінального судочинства, його процедури, суб'єктів, що вправі були здійснювати відповідне судочинство, його ефективності та результативності.

Ключові слова : кримінальне судочинство, історичний період, судовий процес.

П.Н. Черепий
заслуженный юрист Украины

История становления уголовного судопроизводства в Германии

Статья посвящена рассмотрению и анализу исторических этапов развития и становления уголовного судопроизводства в Федеративной Республике Германия. Значительное внимание уделяется анализу письменных законодательных актов, которые принимались в течение определенного исторического периода, их влияние на развитие страны в целом, их положительные и отрицательные черты. Проведен анализ разделов законодательства определенных исторических периодов, касающихся, в частности, уголовного судопроизводства, его процедуры, субъектов, которые в праве были осуществлять соответствующее судопроизводство, его эффективности и результативности.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, исторический период, судебный процесс.

P. Cherepii
Honored Lawyer of Ukraine

History of the Criminal Judicial Delivery in Germany

The article is devoted to the analysis, analysis of historical stages of development and the formation of criminal justice in the Federal Republic of Germany. Considerable attention is paid to the analysis of written legislative acts issued during a certain historical period, its influence on the development of the country as a whole, its positive and negative features. The analysis of certain sections of the legislation of certain historical periods concerning criminal proceedings, its procedure, subjects, which were entitled to carry out the relevant legal proceedings, its efficiency and effectiveness were analyzed.

Keywords: criminal justice, historical period, judicial process.

Постановка проблеми

Аналіз концепцій правосуддя і судової практики завжди був у центрі уваги юридичної науки. Правосуддя оцінюють у су-

часному суспільстві як одне з важливих завоювань цивілізації, що глибоко увійшло в побут і мораль народів. Тому питання, в якому напрямі розвиватимуться судо-

ва влада, судові заклади і власне функції здійснення правосуддя, має для людства надзвичайно важливе значення. Вікові традиції в юриспруденції і кримінальному законодавстві старих часів були пронизані авторитарним духом і забобонами різних верств населення, що ґрунтувалися на визнанні існування соціальної нерівності: і держава, і її органи мали значні привілеї, процвітали корупція і підкуп серед привілейованих державних чиновників, не виключаючи і суддів. У ті часи не можна було й думати про справедливе й однаково рівне для всіх правосуддя, бо сама цивілізованість знаходилася на межі занепаду, що охопив сфери як права, так і моральності. Зараз як ніколи гостро відчувається потреба в демократизації двох взаємно перехресних структур – громадянського суспільства і державної влади, що її представляє. Саме тому досить актуальним є аналіз та вивчення історичних етапів становлення правової системи, суддівської системи в розвинутих країнах Європи, зокрема у Федеративній Республіці Німеччина, де суддівська система визнана науковцями як одна з найкращих та найдієвіших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значну увагу історичному розвитку кримінального судочинства у ФРН приділяло чимало зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Г.Бруннер [1], К.Ф. Гукенко [2], К.Кінкел [9], Г.Л.Ґейпел [8].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми полягають у тому, що дане питання не розглядалося науковцями як єдине ціле, здебільшого увага приділялася виключно конкретному історичному періоду чи кримінальному інституту конкретного історичного періоду.

Формулювання цілей статті

Задля досягнення мети даного дослідження вважаємо за доцільне:

- 1) Виокремити історичні етапи становлення кримінального судочинства Німеччини.
- 2) Визначити та проаналізувати найбільш ефективні та дієві інституції кримі-

нального судочинства, що діяли у певний історичний період.

Виклад основного матеріалу дослідження

Історію феодальної держави і права Німеччини можна розділити на такі етапи:

- 1) період феодальної роздрібненості, створення «Священної Римської імперії німецької нації» з переважаанням звичаєвого права (X – XIV ст.);
- 2) період олігархії курфюрстів, станово-представницької монархії і рецепції в цей період римського права (XIV–XVII ст.);
- 3) період князівського абсолютизму і утворення національного права (XVII – XVIII ст.).

До перших збірників законодавства в Європі відносяться так звані «варварські правди», що були ранніми кодифікаціями германських народів. Найбільш відомі Салічна, Ріпурська і Бургундська правди, прийняті у V – VI ст., та германські юридичні збірники, наприклад, баварський. Характерними для права цього періоду є значний вплив стародавніх звичаїв германців. Вказані правди і збірники передбачали порядок укладання угод, сімейно-шлюбних відносин, спадкування і звичайно визначали, що є злочинами і яка кара має бути за них. Серед злочинів можна виділити чотири групи:

- 1) проти особи;
- 2) проти власності;
- 3) проти порядку правосуддя (неявка до суду, лжесвідчення);
- 4) проти приписів короля.

Метою покарання було відшкодування збитків і сплата штрафу королю. Замість кровної помсти встановлюється викуп: вергельд за вбивство і пеня за менш тяжкі злочини [3].

Судовий процес носив змагальний характер. Кримінальне і цивільне судочинство здійснювалося в однакових формах. Справа порушувалася позивачем. Сторони мали рівні права і процес протікав у вигляді змагання. Він був гласним, відзначався суворим формалізмом.

У судочинстві визнавалися три види доказів. Це було співприсягання, коли

родичі, друзі чи сусіди обвинуваченого, будучи «свідками доброї слави» (тобто людьми з доброю репутацією), присягали після обвинуваченого та давали свідчення. Другим важливим доказом були покази очевидців. Третім були ордалії, або «божий суд». До такого останнього доказу вдавалися, коли не було співприсяжників. Щоправда, від ордалічного випробування можна було відкупитися. Суди проходили публічно, при великому зібранні вільних людей під головуванням виборного судді – тунгіна. Вирок виносили виборні засідателі – рахінбурги. Однак поступово судочинство переходило до рук королівської адміністрації, а місце тунгіна займав граф, якого призначав король, місце народних засідателів – скабіни, яких обирав сам граф із «крастих» людей округу. Ці особи здійснювали судочинство пожиттєво. Вищою судовою інстанцією у кримінальних справах був сам король.

Особливістю державно-правового розвитку Німеччини середніх віків був поступовий розпад її на окремі князівства, які зберегли незалежність аж до XIX ст. [1].

Німецьке суспільство розподілялося на два основних розряди (стани): військовий – лицарство, і податний – селянство. Цьому сприяла реформа короля Генріха Птахолова (919 – 936 рр.), яка була викликана необхідністю створити кінноту для боротьби з угорцями. За реформою, особи, які могли воювати у рядах кіннотників, були зараховані до військового стану, а всі інші зараховувалися до податного стану. У зв'язку з цим до військового стану потрапила і заможна частина селянства, а також деякі категорії невіільних слуг феодалів (міністеріали).

Податний стан складався із вільних і невіільних селян. Серед них тривалий час існували земельні власники: частина селян володіла землею на основі чинша, тобто внесення певних платежів на користь власника землі. Невіільні були кріпаками, що працювали на землі або служили при дворі феодала.

Посилення німецьких міст створило не тільки передумови для самоврядування, але й дали можливість здійснювати осіб-

ну юрисдикцію. В найдавнішому збірнику міського права «Право міста Зеста» (XII ст.) вказувалося, що община міста Зеста підпорядковувалася давньому і виборному праву. В цьому місці запровадили три суди: настоятеля, фогта і шультгейса.

Юрисдикція настоятеля поширювалася на духовні справи, хоч і судити він мусив разом із обраними громадою засідателями (скабінами).

Кримінальні справи розглядав фогт міста, зокрема справи про поранення залізом і розбій, крадіжку із проникненням у приміщення тощо. Суд фогта відбувався тричі на рік і лише на другий і третій дні після певних свят.

Шультгейс мав двох помічників, яких називали суддями, разом з якими він здійснював судочинство у цивільних правовідносинах, а кримінальне судочинство провадив фогт, якого призначав не єпископ, а імператор [5].

За магдебурзьким міським правом (кінець XII – початок XIII ст.) судочинство відправляв міський суд, що складався із ратманів (радників), обраних на раді городян. До компетенції цього суду відносилися спори щодо мір і ваг, продажу харчів. Кримінальне судочинство справляв бургграф, який розглядав справи тричі на рік – на святкові дні (Агати, Іона пресвітлого та Мартина). Якщо бургграф у ці дні був відсутній, то громадяни міста могли обрати тимчасового суддю. До компетенції останнього відносилися справи щодо обвинувачених, яких захопили на місці злочину. Були дозволені примирення сторін перед судом, відкуп і поединок.

Водночас тривали кодифікації германського звичаєвого права, які деякі дослідники називають компіляціями. Особливо популярні були Саксонське та Швабське зеркала. Перше з них написано латиною у 1230 році суддею Ейкс фон Рехофом пізніше збірник переклали на німецьку мову. Документ містить норми держаного, цивільного, кримінального та процесуального права. За ст. 2 Саксонського зеркала, у судочинстві зобов'язані були брати участь усі повнолітні християни: шеффени – в єпископському суді, чиншевеки – у суді

пробства, поселенці – у суді декана. У судочинстві мав місце двобій і не тільки поміж учасниками процесу. Останні могли виставити на поєдинок замість себе найманих бійців, але обов'язково з доброю репутацією. Ст. 55 зеркала запроваджувала порядок, за яким усякий світський суд мав бути виборним. Коли злочинця затримували на місці злочину, але довести провину особи не, то граф уже не міг його судити. Юрисдикція переходила до ленного судді [11].

Швабське зеркало, що з'явилося пізніше, запозичило деякі принципи Саксонського зеркала і розвинуло їх.

У 1356 році імператор Карл IV змушений був видати так звану «Золоту Буллу», за якою папи усувалися від виборів німецьких імператорів. Визнавалася повна політична самостійність курфюрстів, до того ж вони одержали регалію, тобто виключне право видобутку дорогоцінних металів і чеканки монети. «Золота Булла» узаконила приватні війни, крім війн васалів проти сеньйорів. Документ заборонив союзи міст.

У XV ст. незалежність окремих земель стала настільки міцною, що вони вже не боялися передачі імператорської влади до рук однієї династії. Імператорська корона збереглась у династії Габсбургів, які відмовилися від спроб об'єднати Німеччину.

У першій половині XVI ст. у Німеччині відбувалася реформація, що супроводжувалася соціальними конфліктами. Найбільш важливим серед них була селянська війна 1525 р.

Селяни вимагали відмінити кріпосне право, ліквідувати деякі феодалні побори, пом'якшити панщину, надати свободу рибальства, полювання і т. ін. Міщани вимагали об'єднання під владою одного імператора, запровадження загального імперського законодавства і суду.

Ці соціальні процеси стимулювали подальшу кодифікацію німецького права. Великої популярності та поширення набув кодекс «Кароліна» – як єдиний збірник законів для всієї великої і строкатої Німеччини. Виданий документ імператором Карлом V після селянської війни у 1532 р.

Деякі автори вважають «Кароліну» не німецьким кодексом, а – через значну рецепцію римського права – «німецьким підручником італійського кримінального права» [6].

У результаті міжусобних війн (1618–1648 рр.) Німеччина була розчленована більш ніж на триста самостійних територіальних одиниць. Влада князів значно посилилася, стала незалежною від імператорської влади: за Вестфальським мирним договором (1648 р.) князі набули права укладати союзи не тільки один з одним, але і з іноземними державами. Політичне єднання, розвиток централізації, чиновництва і суду відбувалися у кожному князівстві. У XVII ст. у них встановлюється абсолютизм.

Німеччина пізніше за інші європейські країни стала на шлях капіталістичного розвитку. Більша частина її займалася землеробством. Разом із тим промисловість і торгівля у кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. одержали подальший розвиток.

Окупація у 1806–1810 рр. наполеонівською армією значної частини Німеччини, особливо прирейнських областей, що потрапили під безпосереднє управління Францією, призвела до знищення кріпосного права та феодалних привілеїв. У підкорених Наполеоном німецьких державах феодалні пережитки були суттєво обмежені та надалі ліквідовані [12].

Конституція Прусії 1850 р. проголосувала рівність громадян перед законом, свободу слова, зборів, союзів, недоторканості особи. Разом із тим цими свободами не можна було повністю скористатися. Свобода зборів, наприклад, була обумовлена так: тільки у закритому приміщенні. Це робилося для того, щоб перешкодити збиратися тим, у кого не було грошей, щоб орендувати приміщення [9].

Спеціальний розділ пруської Конституції був присвячений судовій владі (титул VI). У документі зазначалося, що судова влада здійснюється від імені короля незалежними суддями, які пожиттєво призначаються королем (ст. 87). Засідання як у цивільному, так і кримінальному судочинстві мали бути публічними. Обмеження

дозволялися лише в тому разі, коли публічність загрожувала громадському спокою чи моральним засадам. У кримінальних справах вердикт про вину міг винести лише суд присяжних (ст. 94) [8].

Особливе місце серед пам'яток кримінального права Німеччини початку XIX ст. посідає баварський кримінальний кодекс 1813 р., який своєю чергою зазнав впливу від французького кримінального кодексу 1810 р.

Значний вплив на розвиток німецького кримінального права здійснив і прусський кримінальний кодекс (1851 р.), який пізніше запровадили в деяких німецьких державах.

До 1871 р. у німецьких державах діяла низка кодексів, які відображали зміни, що відбувалися в суспільному і політичному житті.

15 травня 1871 р. був прийнятий новий німецький Кримінальний кодекс, що реценціював французький кримінальний кодекс 1810 р., римське право та кримінальне право німецьких держав.

Вказаний німецький Кримінальний кодекс 1871 р. у редакції від 10 березня 1987 р. зі змінами від 1 квітня 1998 р. діє досьогодні.

Реформуванню у новоствореній об'єднаній німецькій державі було піддане і кримінальне судочинство. 1 лютого 1877 р. був прийнятий німецький Кримінально-процесуальний кодекс. Він відображав ліберально-демократичні ідеї реформ кримінального судочинства у XIX ст. У цьому кодексі вбачається вплив римського права та французького кримінально-процесуального кодексу 1808 р. Зокрема, це стосується принципів правосуддя, незалежності суддів, розмежування функцій обвинувачення і розгляду справи, гласності, публічності, участі народних представників (шеффенів) і присяжних засідателів, вільна оцінка доказів, захист прав і свобод особи від зловживання і самочинства в галузі правосуддя. Нова організація судочинства прийшла на зміну інквізиційному процесу, постулатами якого було суміщення всіх процесуальних функцій у руках судді, таємне і письмове провадження по

справі, втручання влади у кримінальне судочинство, позбавлення обвинуваченого права на захист і участь у процесі, застосування катувань та вимога особистого визнання.

Прихід нацистів до влади ознаменувався повним знищенням автономії земель і встановленням суворої централізації у державному устрої. Закони «Про перебудову імперії» (від 30 січня 1934 р.) і «Про імперських намісників» (від 30 січня 1935 р.) ліквідували представництво земель (рейхсрат), перетворили землі в області, а їхнє управління повністю підпорядкували імперському урядові [10].

Система кримінального судочинства часів панування нацистів була повністю пристосована до вирішення завдань гітлерівського режиму. Вести мову про демократизм, законність їхньої діяльності неможливо. Фактично в ті роки суди займалися переважно розглядом політичних кримінальних справ. Загальнокримінальна злочинність була незначною (до речі, це притаманне всім тоталітарним режимам).

Особливого поширення набули спеціальні військові суди. Практично від моменту приходу до влади нацистів вони і започаткували практику формування надзвичайного судочинства. Варто згадати хоча б відомий Лейпцігський процес над одним із ватажків всесвітнього комунізму – Георгієм Димітровим, якого обвинуватили у підпалі рейхстагу.

У роки Другої світової війни на окупованих територіях діяли спеціальні військові суди, які розглядали справи про злочини антифашистів та інших противників режиму. Однак найбільшого поширення набула практика позасудових репресій, коли мільйони осіб були направлені в спеціальні концентраційні табори (ідея створення яких, до речі, належить радянським більшовикам), де були страчені взагалі без будь-якого судового рішення [7].

У практиці призначення покарань у роки існування гітлерівського режиму здебільшого переважали крайні види – смертна кара та направлення до концтаборів для перевиховання. При цьому варто зазначити, що відновилася практика за-

стосування покарань, які були поширені у середньовіччі і характеризувались особливими стражданнями в'язнів. Так, широко застосовувалася страта відрубанням голови, мали місце четвертування та подібне. При виконанні смертного вироку над учасниками антигітлерівського заколоту (1944 р.) широко застосовувалася страта на шибениці, коли мотузка замінювалася росяльною струною, підвішування на гак під ребро тощо. У методах покарання, що застосовувало гітлерівське судочинство, як у краплі води, відображена страшна сутність режиму.

Поразка Німеччини у Другій світовій війні призвела до ліквідації нацистського режиму. Територію країни розділили на зони чотири держави-переможці.

Наведене свідчить про подібність комуністичного режиму в СРСР і нацистського режиму в Німеччині. Вони характерні крайнім радикалізмом, злиттям партії і держави, вождиством, бюрократизмом, виключною роллю пропаганди, психологію ненависті, цензурою, геноцидом та примусом, колективізмом, мілітаризмом, зневагою до демократії та моральним нігілізмом [2].

Різниця між нацистським і комуністичним режимом полягала у тому, що нацист-

ти хотіли ошчасливити німецький народ за рахунок інших народів, тоді як комуністи хотіли ошчасливити народи усього світу за рахунок народів, що входили до складу СРСР.

Висновки

На тлі історичного розвитку німецького суспільства і держави специфічним виглядає і розвиток німецького права. Після об'єднання Німеччини на східні землі поширилася дія Основного Закону (Конституції) 1949 р. з відповідними змінами і доповненнями та законодавство, яке раніше діяло у ФРН, в тому числі і Кримінальний кодекс 1871 р. у редакції від 2 січня 1975 р. зі змінами від 7 липня 1986 р., та Кримінально-процесуальний кодекс від 1877 р. у редакції від 7 квітня 1987 р.

Розділ IX Основного Закону присвячений правосуддю у ФРН. Він закріплює, що судова влада доручається суддям і здійснюється Федеральним Конституційним, Верховним федеральним, федеральними судами і судами земель. Крім судів, у цивільних і кримінальних справах запроваджені адміністративні, фінансові, трудові суди (ст. 96). Статус суддів визначається федеральним законом (ст. 98). створення надзвичайних судів не допускається (ст. 101), а смертна кара скасовується (ст. 102) [4].

Література

1. Бруннер Г. Конституційно-законодавчий процес у Німеччині та Східній Європі / Ін-т східного права Кельнського ун-ту. – Кельн, 1994.
2. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств: учеб. пособие / Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А., под ред. Гуценко К.Ф. // М. : Зерцало-М, 2001. – 470 с.
3. Дмитрієв А.І., Шепель А.О. Порівняльне правознавство: Навчальний посібник / Відп. редактор В.Н. Денисов. – К., 2003. – 184 с.
4. Конституція Федеративної Республіки Німеччина (повний текст). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&object=translation&l=ru
5. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. – Т.1. – К., 1998. – С. 214-215.
6. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права. – М., 1996. – С. 179.
7. Demokratie in der Bundesrepublik Deutschland im Schaubild. – Bonn, 1989.
8. Geipel G.L. Germany and the Burden of Choice// Current History. – 1995. – No.11.
9. Kinkel K. Deutschland in Europa// Europa-Archiv. – 1994. – No.12.
10. Nachschlagewerk der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts: Bande I-III/ Herausgegeben vom Bundesverfassungsngsgericht. – Heidelberg: R.v.Decker's Verlag; C.F.Muller Verlag, 1998.
11. Thomas Jürgen. Die Unabhängigkeit des Richters// Studien zu Deutsch-Ukrainischen Beziehungen. – München, 2000. – №4.
12. Weisflog, Walter E. Rechtsvergleichung und juristische Übersetzung: Eine interdisziplinäre Studie. – Zürich: Schulthess Polygraphischer Verlag, 1996. – 136 S.